

# Andrzej Majdowski

---

## Stan badań nad twórczością Józefa Dziekońskiego w zakresie architektury sakralnej : w 150-lecie urodzin architekta

---

Ochrona Zabytków 47/3-4 (186-187), 250-266

---

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

## STAN BADAŃ NAD TWÓRCZOŚCIĄ JÓZEFA DZIEKOŃSKIEGO W ZAKRESIE ARCHITEKTURY SAKRALNEJ

W 150-lecie urodzin architekta

Józef Pius Dziekoński (1844-1927) skalą swych dokonań oraz rangą najwybitniejszych dzieł zapewnił sobie wyjątkowe miejsce w historii naszej architektury. Najpełniej wypowiadał się w projektowaniu budowli kultowych, znajdując formuły urzeczywistniające oczekiwania związane z kreacjami neogotyckimi, ale także wyznaczając wręcz nowe szlaki krajowego historyzmu. Zgodnie z kardynalnym prawem epoki przewodnim motywem jego twórczości było poszukiwanie środków wyrazu — formalnych, a z czasem i przestrzennych — mogących uchodzić za substytut stylu narodowego.

Kilkudziesięcioletnia, wielowątkowa praca przyniosła też imponujące efekty ilościowe, a próba odtworzenia tych osiągnięć wymagała nade wszystko żmudnej rekonstrukcji danych, często fragmentarycznych i mocno rozproszonych. W tym stanie rzeczy nie można mieć gwarancji wyczerpania tematu, jednak zebrana tu faktografia wydaje się dobrym punktem wyjścia do bardziej pogłębionych badań nad polską architekturą sakralną przełomu ubiegłego i obecnego stulecia, służąc przy okazji sprawie ewidencji zabytków jako materiał dokumentujący, porządkujący i prostujący zawilości atrybucyjne.

### Baza źródłowa

W 1893 r. Dziekoński otrzymał nominację na budowniczego archidiecezji warszawskiej, co wedle jednego ze stołecznych czasopism miało być wyróżnieniem za wzniesienie ponad stu kościołów<sup>1</sup>. Zweryfikowaniu dziennikarskich fantazji najlepiej służy własnoręczny życiorys architekta z 1902 r., gdzie wspo-

mniana jest budowa kościołów warszawskich — św. Floriana na Pradze i św. Stanisława na Woli — oraz kilkunastu prowincjonalnych, a także przebudowy w parafii ujazdowskiej i na Powązkach w Warszawie. Szczególnie cenna w tym dokumencie jest informacja o wolno stojącej dzwonnicy w Pszczonowie<sup>2</sup>.

Na publikowany, chociaż dalece niepełny, wykaz prac Dziekońskiego przyszło czekać do 1905 r. — w *Roczniku Naukowo-Literacko-Artystycznym* odnotowane są jego kościoły w Warszawie oraz kilka wczesnych realizacji (Zakopane, Jadów, Zawady, Kałuszyn). Na uwagę zasługują również wzmianki o rekonstrukcji kaplicy Kochanowskich w Zwoleniu i „gruntownej restauracji z ołtarzem nowym kaplicy Najświętszego Sakramentu w katedrze płockiej”<sup>3</sup>. Ostatnie sformułowanie jest nieco mylące, gdyż chodziło głównie o projekt ołtarza i cyborium, a przy okazji oblicowanie ścian kaplicy marmurowymi płytami<sup>4</sup>. W tym miejscu warto też wspomnieć o projekcie odbudowy po pożarze wieży jasnogórskiej, wykonanym w 1901 r. do spółki ze Stefanem Szyllerem (1857-1933), który już samodzielnie nadzorował prace budowlane<sup>5</sup>.

Apoloniusz Nieniewski (1856-1922) w 1908 r. opublikował bogato ilustrowany artykuł, w którym zawarł listę obejmującą 13 kościołów gotowych i w trakcie budowy oraz 10 projektów „oczekujących w najbliższym czasie wykonania”<sup>6</sup>. Należy zauważyć, że wśród reprodukcji jest projekt przeznaczony do Strykowa, ostatecznie jednak rysunki owe — po dokonaniu minimalnych przeróbek — trafiły do Konstancina<sup>7</sup>. W 1919 r. Henryk Stifelman (1870-1938) ogłosił liczący 60 pozycji „*spis kościołów wybudowanych lub przebudowanych przez J. Dziekońskiego*”<sup>8</sup>. Można sądzić,

1. „Rola” 1893, nr 10, s. 157.

2. Centralne Archiwum Historyczne Rosji w Petersburgu [dalej: CAHR], zespół 789, inwentarz 7, sygn. 213, k. 27. Lista kościołów obejmuje następujące miejscowości: Jadów, Kałuszyn, Dąbrowa Wielka, Kamieńczyk, Zawady, Kołbiel, Czerwonka Liwska, Żyrardów, Radom, Nasielsk, Latowicz, Popowo, Białystok, Zakopane.

3. *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny na rok 1905*, red. W. Okręt, Warszawa 1905, s. 284.

4. A. Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, Płock brw., s. 279.

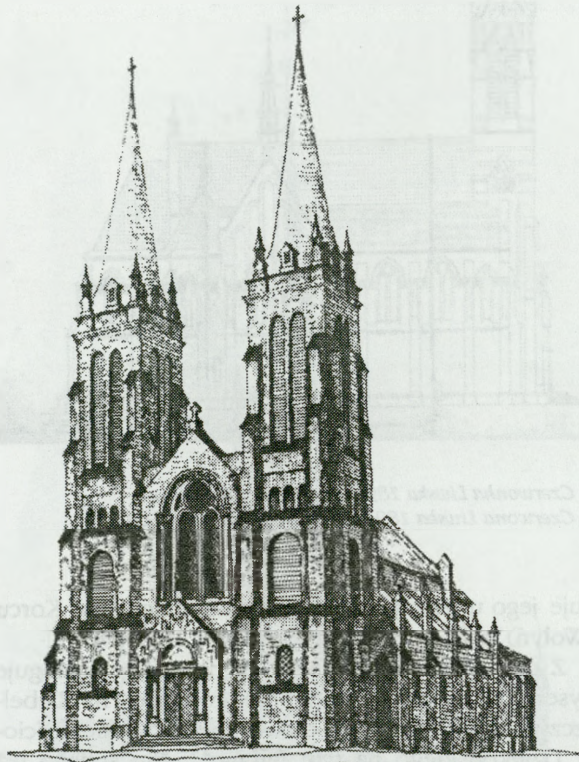
5. Por. np. „Przegląd Techniczny” 1901, s. 293.

6. A. Nieniewski, *Architekt Józef Dziekoński*, „Przegląd Techniczny” 1908, nr 1, s. 14n. Wymienione są kościoły w Radomiu, Białymstoku, Kołbieli, Czerwonce Liwskiej, Garwolinie, Przedeczcu, Poświętnem, Liwie, Kamieńczuku, Popowie, Latowiczu, Nasielsku, Jakubowie oraz projekty przygotowane do Strykowa, Orłowa Mu-

rowanego, Mińska Litewskiego, Tomaszowa Lubelskiego, Baku, Kazimierza, Rzekunia, Dzierżenina, Domaniewicz, Gąbina. W materiale ilustracyjnym są m.in. rysunki z projektu kościoła w Świerżu, który też należało umieścić w grupie przygotowywanej do realizacji. Wspomniana jest również rekonstrukcja kościoła p.w. św. Anny w Wilnie.

7. Przy okazji warto dodać, że projekt zamówiony do Latowicza trafił również do Nasielska, a kościoły w Konstancynie i Dębech Wielkich są założone na identycznych rzutach. Bliźniacze bez mała są projekty przeznaczone do Popowa Kościelnego i Poświętnego, nawiązujące do znanej bazyliki w Louny, odwzorowanej jednak tylko w Popowie, gdyż w Poświętnem wystąpiły daleko idące deformacje części frontowej — trudno powiedzieć czy za wiedzą architekta. Pozostając przy inspiracjach nie można pominąć kościołów w Kamionnej i Przedeczcu, w mniejszym lub większym stopniu kojarzących się z wileńskim kościołem p.w. św. Anny.

8. H. Stifelman, *Uczczenie zastug profesora Józefa Dziekońskiego*,



1. Dąbrowa Wielka 1879, rys. rekonstrukcyjny M. Reiss 1985 (negatywy wszystkich rysunków w zbiorach autora)

1. Dąbrowa Wielka 1879, reconstruction drawing by M. Reiss, 1985 (negatives of all drawings in the author's collection)

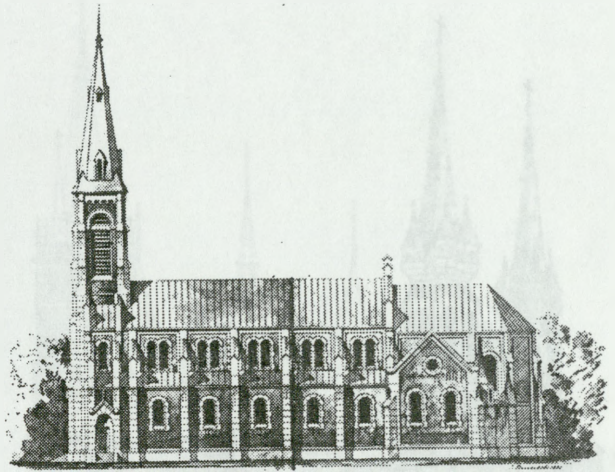
że zestawienie było autoryzowane, chociaż i tutaj brakuje ważnych pozycji, a na dodatek powtarza się niezbyt pasujący do kontekstu kościoł w Garwolinie, o czym będzie jeszcze mowa.

Bazę źródłową rozszerzył nieco Stanisław Łoza<sup>9</sup>,

„Przegląd Techniczny” 1919, nr 13-14, s. 63. Załączony spis zawiera następujące pozycje: „W Warszawie: Ś. Aleksandra, Ś. Floriana, Ś. Stanisława, Ś. Karola Boromeusza, Zbawiciela. Na prowincji: Babice, Białystok, Bielsk, Błonie, Chojny, Domaniewice, Dębe, Długosiodło, Dąbrowa Wielka, Grybów, Garbów, Garwolin, Jakubów, Janówiec, Jadów, Kazimierz, Kołbiel, Kamieńczyk, Kamionna, Konstancin, Konstantynów, Kossów, Kulesze, Kałuszyn, Lubochnia, Liw, Łopiennik, Mokrelipie, Malowa Góra, Mścibów, Nasielsk, Mińsk Mazowiecki, Przedecz, Popowo, Poświętne, Puchały, Płkanów, Pniewo, Radom, Ryki, Ratoszyn, Rzekuń, Stoczek, Stryków, Sulerzyż, Tczów, Worów, Wąsewo, Zawady, Zuzela, Zelwa, Zakopane, Żyrardów”.

9. S. Łoza, *Architekci i budowniczy w Polsce*, Warszawa 1954, s. 67n. Nowymi pozycjami są tu: powiększenie kościoła kapucynów w Warszawie, przebudowa fary radomskiej, odbudowa kościoła p.w. św. Idziego w Inowłodzu, dobudowa kaplicy Wodzyńskich w Izbycy Kujawskiej.

10. Autograf pamiętników znajduje się w posiadaniu rodziny architekta. Mączyński wymienia wspólne prace w podziale na dwie grupy: Pierwsza — „kościół, przy których projektowaniu i budowie” brał udział w latach 1902-1905: Kazimierz, Przedecz, Rzekuń; w roku 1906: Poświętne, Dzierżenin, Domaniewice, Ratoszyn, Zuzela, Radom (fara), Liw, Kamionna, Konstantynów, Dębe Wielkie, Janówiec, Puchały, Mokrelipie, Malowa Góra, Błonie Łęczyckie, Łopiennik, Długosiodło, Warszawa (kościół p.w. św. Stanisława); w roku



2. Jadów 1881 wg projektu wstępnego

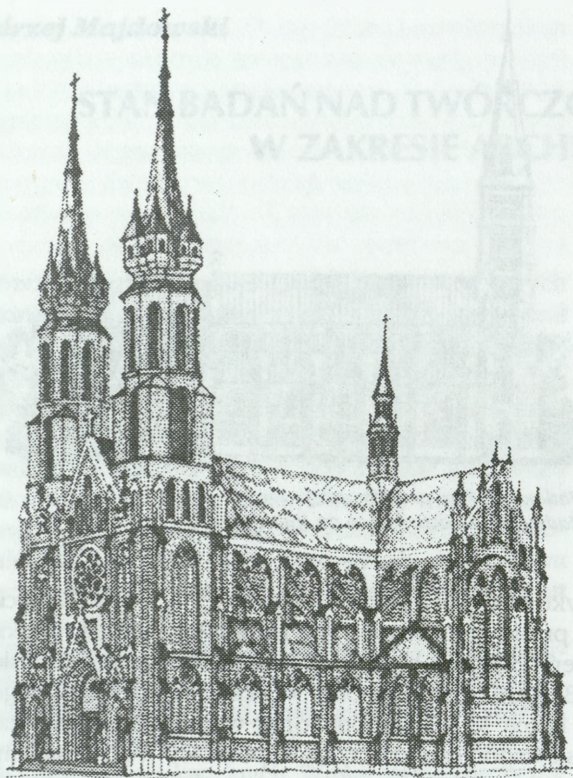
2. Jadów 1881 according to an initial project

wykorzystując m.in. informacje z drukowanych w prasie nekrologów; nie ustrzegł się jednak przeoczeń i rażących błędów. Natomiast Zdzisław Mączyński (1871-1961), zatrudniony w pracowni Dziekońskiego w latach 1901-1913, odtworzył w pamiętnikarskim zapisie imponujące efekty tej współpracy<sup>10</sup>, poza małymi wyjątkami nie pretendując zresztą do współautorstwa.

W Instytucie Sztuki PAN znajduje się zbiór pomiarów wykreślonych przez Mączyńskiego na podstawie notat Dziekońskiego, korespondencja architekta oraz dokumentacja prac konserwatorskich. Są to *Materiały Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, stanowiące ocalałe fragmenty archiwaliów Wydziału Architektury i Konserwacji, a później Wydziału Konserwatorskiego, patronujących poczynaniom przy budowlach zabytkowych<sup>11</sup>. W części sprawozdawczej

1908: Bielsk, Konstancin, Warszawa (kościół p.w. Dzieciątka Jezus); w roku 1910: Zelwa, Ryki, Latowicz, Chojny, Jakubów, Wilno (kościół p.w. św. Anny), Lubochnia, Nasielsk. Druga — „dla których wykonał tylko prace projektowe” w latach 1901-1905: Brzostkowiec[?], Gębice, Baku, Bielsk, Mińsk Litewski; w roku 1906: Mikołajewice, Cerekiew, Giewartów, Niemce, Dołhobrody; w roku 1907: Orłów Murowany, Świerże, Tomaszów Lubelski, Stryków; w roku 1908: Białoszewo, Tczów; w roku 1909: Kulesze, Belsk, Biała Rawska, Grybów; w roku 1911: Dobrowoda, Narewka, Wąsewo, Kargów, Pniewo, Mścibów, Krzemienica, Nasielsk; w roku 1913: Dźwińsk, Fajslawice, Korytnica, Gąbin.

11. Archiwum IS PAN w Warszawie, Materiały TOnZP (dalej PIS). Zbiór pomiarów tworzą rzuty poziome kościołów drewnianych, w miejsce których powstały nowe — murowane (Jadów — 1873 r.; Zuzela — 1906 r.; Kamionna, Kazimierz, Worów — 1909 r.; Bielsk, Domaniewice, Latowicz — 1910 r.; Dzierżenin — 1911 r.; Radzanów — 1913 r.; Garbów, Lubochnia, Pniewo — 1914 r.) oraz plany kościołów, które miały zostać rozbudowane (Mińsk Maz. — 1903 r.; Cerekiew — 1905 r.; Tczów — 1907 r.; Brdów — 1908 r.; Zwoleń — 1910 r.; Fajslawice, Inowłódz: kościoły p.w. św. Idziego i p.w. św. Michała, Kargów — 1911 r.; Siemno — 1913 r.). Znajduje się tu także pełna inwentaryzacja kościołów w Płkanowie z 1909 r. i Dobrowodzie (bez przekrojów) z 1910 r., wykonana przez Mączyńskiego na podstawie własnych pomiarów. Ponadto, w tym samym



3. Radom — kościół p. w. Opieki NMP 1896, rys. M. Reiss 1985  
 3. Radom — church of the Custody of the Holy Virgin Mary 1896, drawing M. Reiss, 1985

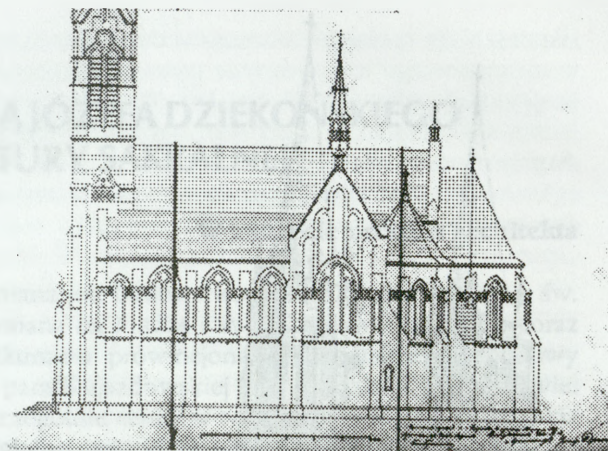
natrafiamy m.in. na wzmiankę dotyczącą Zwolenia, „że projekt powiększenia kościoła był — lecz upadł”<sup>12</sup>, co raczej wyklucza autorstwo Dziekońskiego dokonanej przed połową lat dwudziestych przebudowy tamtejszej fary. Natomiast jednoznaczne potwierdzenie znaj-

zespole jest *Szkic rozszerzenia kościoła w Kargowie* (rzut i dwie elewacje), jak i pomysłowe rozwiązanie powiększenia zakrystii w Siennie. W korespondencji zwracają uwagę sprawozdania dotyczące zamierzonych prac w Goszczynie — z 1913 r., Grodźcu, Korcu i Szańcu — z roku następnego. Wcześniej, bo w 1909 r., Dziekoński zawiadomił Wydział Architektoniczny o zamiarze dobudowania wieży do fasady kościoła w Białej Rawskiej, wymienionej też w *Pamiętniku* Mączyńskiego. Wieżę wybudowano przed 1914 r., lecz jako wolno stojącą — czy projektował ją Dziekoński, pozostaje sprawą otwartą.

12. Tamże, Sprawozdanie Wydziału Konserwatorskiego z wyjazdu do Zwolenia z dn. 19 sierpnia 1918 r.

13. Tamże, Pismo proboszcza koreckiego z 28 kwietnia 1914 r. — budowa „kościółka posuwa się naprzód według planów p. Dziekońskiego, które rzeczone Towarzystwo zaakceptowało”. Por. też: „Przegląd Techniczny” 1913, s. 582 i 608.

14. J. Żywicki, *Architektura gotycka na Lubelszczyźnie*, praca doktorska w KUL, Lublin 1993. Autor zajmuje się kościołami w: Bobach, Garbowie, Konstantynowie, Łopienniku, Malowej Górze, Mokrymlipiu, Ratoszynie, Rykach, Świerżu, Tomaszowie Lubelskim. Cenne jest ustalenie atrybucyjne dotyczące kościoła w Niemcach, natomiast zbyt pochopne przypisanie Dziekońskiemu kościoła



4. Czerwonka Liwska 1893 wg projektu wstępnego  
 4. Czerwonka Liwska 1893 according to an initial project

duje jego udział w przekształceniu kościoła w Korcu (Wołyń), gdzie prace rozpoczęto w 1914 roku<sup>13</sup>.

Z opracowań współczesnych na uwagę zasługuje dysertacja o architekturze neogotyckiej na Lubelszczyźnie; zostały w niej omówione wszystkie kościoły Dziekońskiego na tym terenie<sup>14</sup>. Nie sposób też pominąć monograficznego studium kościoła św. Anny w Wilnie, chociaż pracę tę cechuje pewna tendencyjność i nadinterpretacja niektórych wątków<sup>15</sup>. Zdezaktualizował się nieco popularny zarys poświęcony warszawskiemu kościołowi p.w. św. Aleksandra<sup>16</sup>. Podobnie jest z pierwszymi próbami syntetycznego ujęcia twórczości architekta<sup>17</sup>, podjętymi przed uzyskaniem dostępu do archiwum w Petersburgu. Braki te zostały po części uzupełnione w kilku tekstach zamieszczonych na łamach „Ochrony Zabytków”<sup>18</sup>.

Kwerenda w archiwach diecezjalnych i parafial-

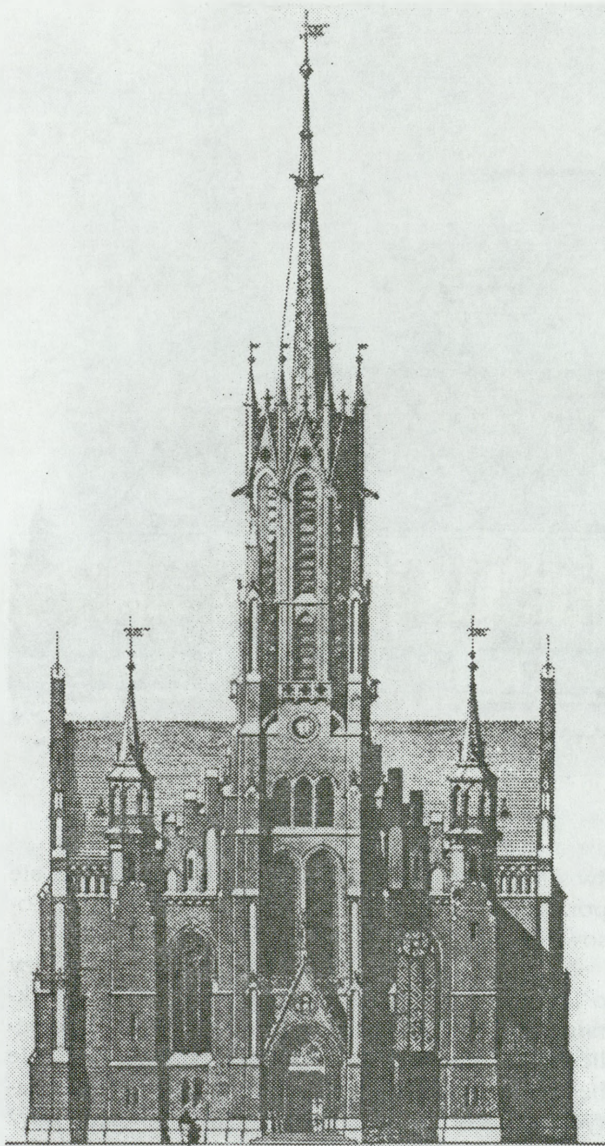
w Wysokiem, a całkiem chybione wskazanie na lokalnego architekta jako twórcy kościoła w Świerżu, o czym będzie jeszcze mowa. W Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie [dalej: WAPL] RGL, A IV, sygn. 103, autor natrafił też na nieznaną dotąd projekt kościoła w Garbowie.

15. V. Drėma, *Vilniaus sv. Onos baznycia. Vilniaus katedros rekonstrukcija 1782-1801 metais*, Wilno 1991. Por. też omówienie tej pracy w: „Ochrona Zabytków” 1993, nr 2, s. 180-182.

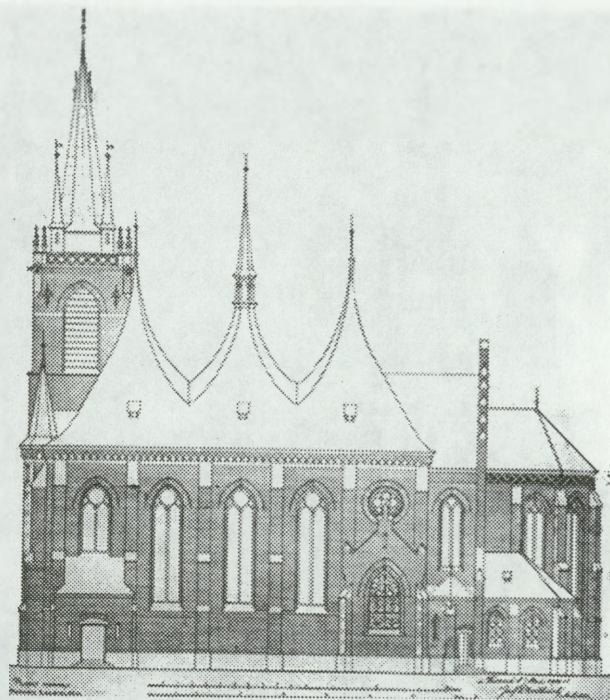
16. T. Jaroszewski, *Kościół św. Aleksandra*, Warszawa 1973.

17. A. Majdowski, *Architektura sakralna w twórczości Józefa Piusa Dziekońskiego*, praca doktorska w IS PAN, Warszawa 1987; tenże, *Rzymskokatolickie budownictwo kultowe w twórczości projektowej Józefa P. Dziekońskiego (1844-1927)*, „Nasza Przeszłość” 1987, t. 68, s. 169-232.

18. Tenże, *Przekształcenia przestrzenne kościoła w Powsinie k/Warszawy od XVIII do XX stulecia*, „Ochrona Zabytków” 1992, nr 4, s. 296-323; *Przekształcenia przestrzenne kościoła w Korytnicy Łaskarskiej od schyłku XVIII do pierwszej ćwierci XX wieku*, tamże 1993, nr 1, s. 37-50; *Przekształcenia przestrzenne kościoła p.w. św. Aleksandra w Warszawie*, tamże 1994, nr 1, s. 22-35; *Dokumentacja prac konserwatorskich Józefa Piusa Dziekońskiego (1844-1927) z zakresu architektury sakralnej*, tamże, nr 2, s. 145-157.



5. Grybów 1900 wg proj. wstępnego, „Architekt” 1900/1901  
5. Grybów 1900 according to an initial project, „Architect” 1900/1901



6. Popowo Kościelne, elewacja boczna wg proj. wstępnego  
6. Popowo Kościelne, side elevation according to an initial project

nych przysporzyła wiele materiału historycznego, a co ważniejsze zachowało się tam sporo oryginalnych projektów<sup>19</sup>, wzbogacających niezbyt pokaźny zestaw wartościowej ikonografii. Ważnym uzupełnieniem jest zachowany w zbiorach Muzeum Narodowego widok kościoła w Bednarach z 1885 r. według rysunku Konstantego Wojciechowskiego<sup>20</sup> (1841-1910). Jemu też można zawdzięczać wydatowanie przebudowy świątyni<sup>21</sup>, a źródła parafialne nie pozostawiają wątpliwości, że zostało to dokonane na podstawie projektu Dziekońskiego<sup>22</sup>.

Tylko dwa projekty z okresu międzywojennego przechowywane są w Archiwum Akt Nowych<sup>23</sup>, w tym kościoła w Wargocinie, nigdy wcześniej nie przypisywanego Dziekońskiemu. Największy zbiór dokumentacji technicznej znajduje się w Centralnym Archiwum Historycznym Rosji. W zespole Komitetu

19. W Archiwum Diecezjalnym [dalej: AD] we Włocławku udało się natrafić na projekt kościoła w Giewartowie oraz kaplicy Wodzyńskich w Izbycy Kujawskiej, a w Białymstoku na fragmenty rysunków roboczych tamtejszej katedry. Pozostałą dokumentację odnaleziono w archiwach parafialnych [dalej: AP], tj. w Czerwoncu Liwskiej, Domaniewicach (fragmenty), Grybowie (projekt wstępny i rysunki robocze), Jadowie, Kamieńczuku, Kamionnie, Kazimierzu (fragmenty), Konstytucyjnie, Korytnicy Łaskarskiej, Kuleszach Kościelnych (rysunki robocze), Łopienniku, Malowej Górze, Popowie Kościelnym, Poświętnem, Radomiu (katedra; fragmenty), Sulezysku, Tczowie, Wargocinie, Wąsewie, Worowie, Mińsku Mazowieckim (fragmenty rysunków roboczych), Fajstławicach. W Miszewku Strzałkowskim zachowały się fragmentaryczne rysunki, niestety nie sygnowane, co nie pozwala potwierdzić źródłowo

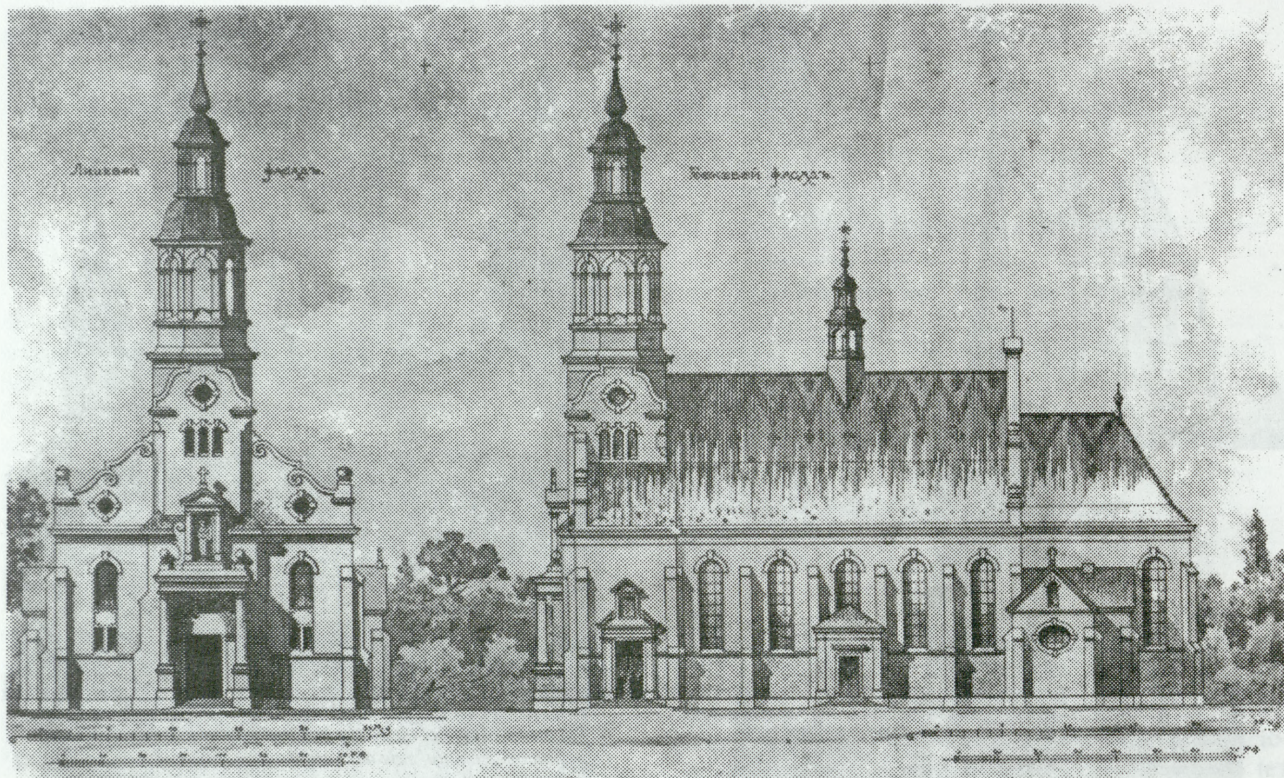
atrybucji kościoła, chociaż autorstwo Dziekońskiego jest tak dalece prawdopodobne, że trudno zdecydować się na wyłączenie tej świątyni z jego dorobku. Por. też: W. Lis, *Diecezja Płocka*, Płock 1978, s. 122.

20. M. Szymańska, *Zabytkowa architektura polska w tekach ikonograficznych Działu Dokumentacji Naukowej Muzeum Narodowego w Warszawie*, Warszawa 1983, poz. kat. nr 41.

21. PIS —teczka Bednary.

22. AP w Bednarach. Ks. H. Grabowski, *Notaty do historii parafii Bednary*, rkps, ok. 1950. Por. też: *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce* [dalej: KZSwP], t. 2, z. 5, s. 5, gdzie błędna informacja, że kościół w Bednarach zbudował właśnie K. Wojciechowski.

23. Archiwum Akt Nowych [dalej: AAN], Akta MSW z lat 1918-1939 [dalej: MSW]: Powsin, sygn. 3116; Wargocin, sygn. 3414.



7. Domaniewice 1902 wg proj. wstępnego  
7. Domaniewice 1902 according to an initial project

Techniczno-Budowlanego przy MSW, gdzie występowało o pozwolenie na budowę, zgromadzone są projekty z obszaru Królestwa Polskiego<sup>24</sup>. Z kilkunastu zatwierdzonych do realizacji prac Dziekońskiego zwraca uwagę nie znana dotąd dokumentacja na dostawienie wieży przed frontem kościoła w Stanisławowie k. Mińska Mazowieckiego oraz projekt na również nie spełnioną rozbudowę kościoła w Nasielsku.

Pogłębionych badań wymagać będzie ruch budowlany na Ziemiach Zabrzanych. Na podstawie wyrwykowych informacji można przypisać Dziekońskiemu nie uwzględnione dotąd kościoły na Żmudzi — w Szytle i Stulgiach<sup>25</sup>. Obie świątynie wybudowano w pierwszej dekadzie naszego stulecia, a w ich kształtach daje się zauważyć daleko posunięte analogie do warszawskiego kościoła p.w.

św. Stanisława na Woli, którego filiacje znajdują się ponadto w Grybowie, Stoczku Łukowskim oraz Kosowie Lackim.

I na tym urywa się tymczasem stan wiedzy o Dziekońskim jako projektancie architektury sakralnej. Z przedstawionego materiału należy wydzielić prace, których nie udało się zrealizować, nie będą one bowiem prezentowane w ujęciu tabelarycznym. Nie sposób ich jednak pominąć, gdyż uzupełniają obraz twórczości o tę jej część, która nie spełniona została z przyczyn pozaestetycznych, a więc nie mających charakteru naturalnej selekcji dokonań słabszych. Dokumentowane nielicznymi rysunkami, częściej tylko nazwą miejscowości czy zdawkowym opisem, z całą pewnością nie oddają też w pełni dorobku, który z różnych względów nie doczekał się urzeczywistnienia.

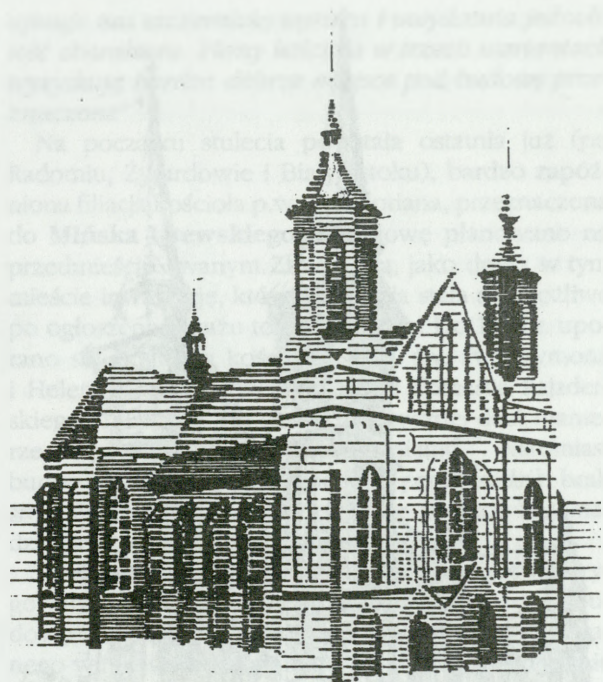
24. CAHR, zespół 1293, inw. 171: Warszawa — kościół p.w. św. Aleksandra, sygn. 32; Warszawa — kościół p.w. św. Karola Boromeusza na Powązkach, sygn. 39; Warszawa — kościół Zbawiciela [współautorzy: Ludwik Panczakiewicz i Władysław Żychiewicz], sygn. 43; Warszawa — kościół p.w. św. Stanisława na Woli, sygn. 58; Jadów, sygn. 79; Worów, sygn. 90; Kałuszyn, sygn. 115; Lato-wicz, sygn. 117; Stanisławów, sygn. 119; Nasielsk, sygn. 123-124; Kamieńczyk, sygn. 127; Zawady, sygn. 137; Dąbrowa Wielka [współautor: Stanisław Kucharzewski], sygn. 218. Ponadto, w kilku innych inwentarzach tego zespołu natrafiamy na akta dokumentujące procedury urzędowe, a zwłaszcza przebieg starań o uzyskanie

pozwolenia na budowę, tj. inw. 104: Sulerzyż, sygn. 77; inw. 130: Stanisławów, sygn. 22; Warszawa — kościół p.w. św. Stanisława, sygn. 54; Radom — kościół p.w. Opieki NMP, sygn. 223; inw. 131: Nasielsk, sygn. 21; Worów, sygn. 213; Garbów, sygn. 271; inw. 132: Lato-wicz, sygn. 53; inw. 133: Żyrardów, sygn. 73; Babice, sygn. 76; inw. 133: Chojny, sygn. 70; Warszawa — kościół Zbawiciela, sygn. 150; inw. 134: Poświętne, sygn. 95.

25. Informację tę zawdzięczam uprzejmości p. dr A. Jankiewiczzone z Wilna. Projekt kościoła w Stulgiach w: CAHR, zespół 669, inw. 3, sygn. 4242.



8. Dzierżenin 1903, rys. rekonstrukcyjny M. Reiss 1985  
8. Dzierżenin 1903, reconstruction drawing by M. Reiss, 1985



9. Puchały ok. 1905, rys. rekonstrukcyjny K. Majdowska 1986  
9. Puchały ca 1905, reconstruction drawing by K. Majdowska 1986

## Projekty nie zrealizowane

Listę tę otwiera wykonany w 1887 r. projekt kościoła w **Bobach** (woj. lubelskie), zatwierdzony przez władze dopiero po piętnastu latach<sup>26</sup>. Do budowy przystąpiono w 1907 r., rezygnując z jednonawowego obiektu na rzecz znacznie większej hali<sup>27</sup>, wykonanej przez lokalnego architekta w nieudolnych formach stylu wiślano-bałtyckiego. Perturbacje z uzyskaniem pozwolenia na budowę występowały również w **Białymstoku**. Zaprojektowana w 1896 r., neogotycka hala miała stanąć w miejscu starej fary albo kaplicy przedpogrzebowej na terenie zamkniętego cmentarza św. Rocha<sup>28</sup>. Ostateczną akceptację uzyskał jednak zamienny projekt bazyliki z 1899 r., dostawionej do skromnego gmachu siedemnastowiecznej fundacji Niesiołowskich<sup>29</sup>. W 1897 r. był gotowy projekt neogotyckiego kościoła przeznaczony do **Lubochni**<sup>30</sup> (woj. piotrkowskie), gdzie po dłuższej przerwie przystąpiono do wznoszenia gmachu w formach nowożytnych.

Zupełnie nie powiodły się natomiast próby wystawienia kolejnych świątyń, o których wiadomo tylko, że miały być neogotyckie. Na początku 1896 r. zebranie parafialne w **Zgierzu** (woj. łódzkie) — „*postanowiło budowę (...) według planu podanego przez Dziekońskiego*”<sup>31</sup>, a kilka lat później podobne starania podjęto w **Kurzeszynie**<sup>32</sup> (woj. skierniewickie) oraz w **Wilkowie**<sup>33</sup> (woj. radomskie).

W 1895 r. został odrzucony projekt powiększenia warszawskiego kościoła p.w. św. Stanisława **na Woli** ze względu na lokalizację w objętej zakazem budowania strefie przyfortecznej. Dało to asumpt do wybudowania w pobliżu drugiego gmachu pod tym samym wezwaniem, a o pracy, której współautorem był Nieniewski, wiadomo tylko, że architekci uznali „*kościół stary za prezbiterium dla nowego*”<sup>34</sup>. W **Stanisławowie** (woj. siedleckie) nie został urzeczywistnio-

26. AD w Lublinie, Akta Konsystorza Jeneralnego. Rep. 60 IVb [dalej AD w Lublinie] nr 11. Pismo dozoru kościelnego do konsystorza z dn. 28 maja 1905 r., sygn. 1464.

27. Tamże, Spis inwentarza kościoła parafialnego w Bobach z dn. 21 sierpnia 1919 r.

28. CAHR, zespół 821, inw. 125, sygn. 1235. Za informację o tym projekcie dziękuję p. dr. J. Maroszkowi.

29. J. Pyzia, *Białystok. Kościół prokatedralny p.w. Wniebowzięcia NMP*, studium historyczno-architektoniczne, Białystok 1982, mpis w PKZ O/Białystok, s. 11.

30. K. Stefański, *W poszukiwaniu stylu narodowego. Polska architek-*

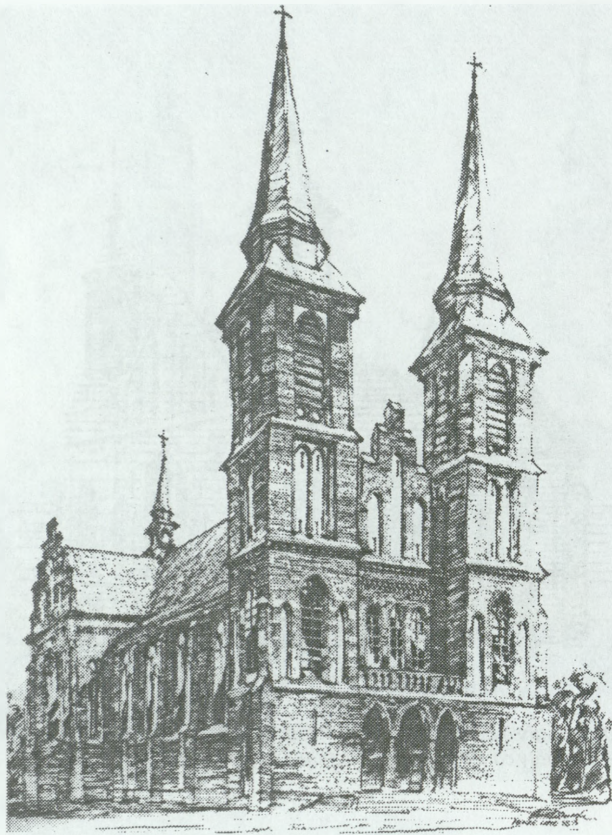
*tura sakralna lat 1880-1925*, praca doktorska w Uniwersytecie Łódzkim, Łódź-Wrocław 1988, s. 247. Projekt w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Łodzi, RGP, Wyd. Administracyjny, sygn. 11202.

31. „Zorza” 1897, s. 172.

32. „Biesiada Literacka” 1900, s. 376. Siedemnastowieczny, drewniany kościół w Kurzeszynie spłonął podczas wojny i dopiero w połowie lat dwudziestych wzniesiono nowy, zaprojektowany przez Jana Perkowskiego.

33. „Oświata” 1904, s. 834; „Zorza” 1904, s. 1059.

34. „Architekt” 1905, nr 7, s. 107.



10. Mokrelipie ok. 1905, rys. z natury P. Dmoch 1985  
10. Mokrelipie ca 1905, drawing on location by P. Dmoch, 1985

ny zamysł przybudowania masywu frontowego z wieżą i bocznymi aneksami, pomimo zatwierdzenia projektu w 1896 r.<sup>35</sup> Interesujące rozwiązanie frontonu, po nieznacznej modyfikacji w 1904 r., zostało zastosowane w Domaniewicach, a tamtejszy kościół może uchodzić za okazowy przykład nurtu bazującego na motywach rodzimego renesansu i baroku.

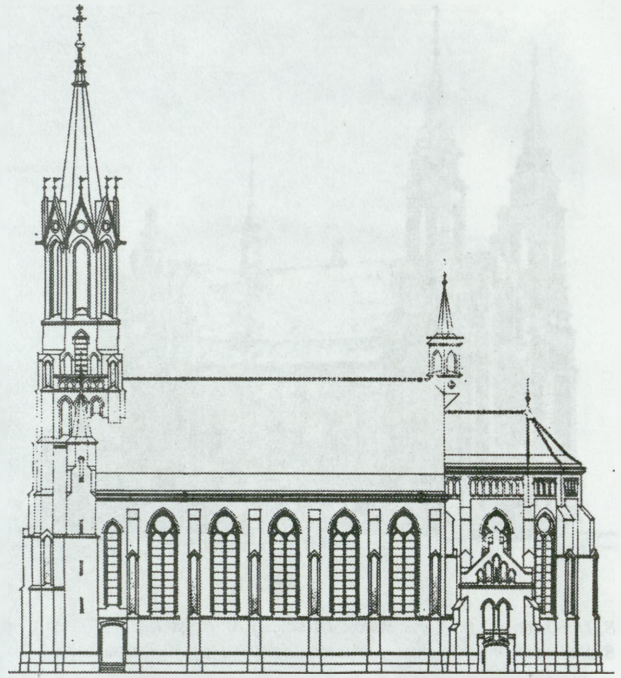
Dość charakterystycznie ułożyły się losy grupy kościołów, które początkowo zamierzano tylko rozbudować, lecz niestety nie pozostało po nich śladu, o czym decydowały zapewne względy czysto utylitarne. W **Nasielsku** (woj. ciechanowskie) chodziło zrazu o nieznaczne powiększenie oraz regotytyzację średniowiecznej budowli na podstawie projektu z 1895 r.<sup>36</sup> Po kilku latach przystąpiono do wznoszenia potężnej bazyliki, która skądinąd wyróżnia się w twórczości Dziekońskiego, tworząc sekwencję typologiczną z kościołami w Latowiczu i Chojnach. Równie udany — w malowniczej konwencji *stylu polskiego* — był neogotycki kościół w **Gąbinie** (woj. płockie),

35. CAHR, zespół 1293, inwentarz 171, sygn. 119; inwentarz 130, sygn. 22.

36. Tamże, sygn. 124; inwentarz 131, sygn. 21.

37. „Przegląd Techniczny” 1913, s. 170.

38. Por.: A. Majdowski, *Przeształcenia przestrzenne kościoła w Ko-*



11. Konstantynów 1905 wg proj. wstępnego  
11. Konstantynów 1905 according to an initial project

doszczętnie zniszczony w ostatniej wojnie. Projekt realizacyjny powstał w 1913 r., po dziesięcioletnich staraniach o rozszerzenie starej fary, z której nie ocalało nawet prezbiterium, wbrew sugestiom Komisji Konserwatorskiej Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości<sup>37</sup>. Jedynym zaś dowodem, że wcześniej istniała dokumentacja na rozbudowę jest wzmianka w cytowanym artykule Nieniewskiego z 1908 r. Znamiona trwałych wartości dla historii architektury polskiej nosi też kościół w **Korytnicy Łaskarzewskiej** (woj. siedleckie), chociaż wystawiono go rezygnując z opracowanej w 1912 r. dokumentacji na przebudowę dotychczasowej świątyni<sup>38</sup>. Odwrotnie było w **Tczowie** (woj. radomskie), gdzie neoromantyczna koncepcja rozbudowy wedle dokumentacji z 1908 r. została zarzucona w trakcie realizacji<sup>39</sup>. W okresie międzywojennym wzniesiono tutaj stereotypową i epigońską halę w tzw. stylu wiślano-bałtyckim, a jej projekt — w wersji przeznaczony do zatwierdzenia — jest datowany w 1925 r., będąc tym samym ostatnią ze znanych prac Dziekońskiego.

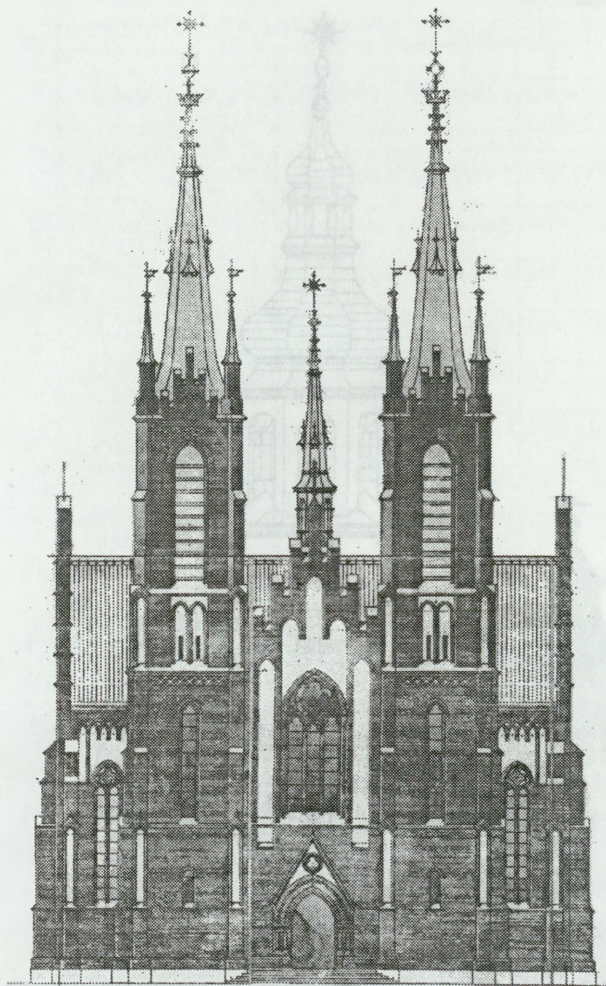
Na konkurs kościoła p.w. Zbawiciela w **Warszawie** Dziekoński zgłosił także neogotycki projekt oznaczony godłem *Vincentius*<sup>40</sup>, stanowiącym przejrzyste

*rytnicy Łaskarzewskiej...*

39. J. Wiśniewski, *Monografia dekanatu kozienickiego*, Radom 1913, s. 177 i n.

40. „Przegląd Techniczny” 1901, s. 184.





12. Łopiennik 1906 wg proj. wstępnego  
12. Łopiennik 1906 according to an initial project

nawiązanie do imienia ówczesnego metropolity warszawskiego. Praca, nagrodzona złotym medalem mniejszym, uzyskała dość pochlebne recenzje: „Całość traktowana z wielką prostotą, ale z dużą wyrazistością i bogatą plastyką, robi wrażenie miłe, pełne życia choć może zbyt skromne, zbyt bezpretensjonalne. Znajdujemy tu pod względem plastyki dość bogate, konsekwentne i harmonijne motywy skarpowań, charakterystyczne uwydatnienie na zewnątrz tryforiów, bardzo piękny zespół motywów wieży centralnej, bogatą kompozycję wejścia głównego i rozety nadchórowej, ale przy tym wszystkim wieże frontowe odbijają się dość ciężko, trochę rubasznie... Całość wszakże

ujmuje nas szczerością wyrazu i uwydatnia jednoliłość charakteru. Plany kościoła w trzech wariantach wyzyskują bardzo dobrze miejsce pod budowę przeznaczoną”<sup>41</sup>.

Na początku stulecia powstała ostatnia już (po Radomiu, Żyrardowie i Białymstoku), bardzo zapóźniona filiacja kościoła p.w. św. Floriana, przeznaczona do **Mińska Litewskiego**<sup>42</sup>. Budowę planowano na przedmieściu zwanym Złotą Górą, jako drugą w tym mieście inwestycję, której realizacja stała się możliwa po ogłoszeniu ukazu tolerancyjnego. Do 1914 r. uporano się jedynie z kościołem p.w. św. św. Szymona i Heleny, zaprojektowanym przez Tomasza Pajzderskiego (1864-1909) w charakterystycznej dlań manierze zmodernizowanego neoromanizmu<sup>43</sup>. Natomiast budowie świątyni złotogórskiej przeszkodził brak środków materialnych, których nie zdołano zgromadzić przed wybuchem wojny<sup>44</sup>.

Po powstaniu styczniowym o pozwolenie na erygowanie parafii było znacznie trudniej niż na rozbudowę istniejącego kościoła czy wzniesienie murowanego w miejsce drewnianego. W obronie szczególnie zagrożonej architektury drewnianej występowało rzadko i z reguły nieskutecznie. Jednak kościół w **Tomaszowie Lubelskim** (woj. zamojskie) zdołano uchronić przed rozbiórką, prawdopodobnie dzięki protestowi krakowskiego Towarzystwa Opieki nad Polskimi Zabytkami Sztuki i Kultury<sup>45</sup>. Budowlę ufundowaną przez założyciela miasta — Tomasza Zamojskiego, zamierzano bowiem zastąpić neogotycką halą<sup>46</sup>. Jej projekt należał do nienagannego stylistycznie, chociaż najbardziej skomercjalizowanego nurtu, przewijającego się po 1905 r. w twórczości wielu architektów.

Kościół w **Orłowie Murowanym** (woj. zamojskie) wybudowano dopiero w latach dwudziestych na podstawie dokumentacji Zdzisława Kalinowskiego (1877-1926) i Czesława Przybylskiego (1880-1936), laureatów konkursu rozpisanego przez warszawskie Koło Architektów w 1909 r.<sup>47</sup> Nie są znane powody, dla których zrezygnowano z projektu zamówionego wcześniej u Dziekońskiego. Niewykluczone, że jego propozycja, mieszcząca się wprawdzie w konwencji narodowej, była jednak zbyt zachowawcza w okresie najbardziej nasilonych dążeń do eksponowania cech rodzimych w architekturze<sup>48</sup>.

W *Pamiętniku Mączyńskiego* można znaleźć informacje o kilku jeszcze nie zrealizowanych projektach

41. A. Jabłoński, *Przegląd projektów konkursowych na kościół p.w. Zbawiciela w Warszawie*, „Przegląd Techniczny” 1901, nr 21, s. 190.

42. „Przegląd Techniczny” 1908, nr 1, tabl. III — rzut przyziemia i perspektywa.

43. K. Wyczyński, *Tomasz Pajzderski*, „Architekt” 1909, s. 13; „Biesiada Literacka” 1911, s. 294.

44. J. Żyskar, *Nasze kościoły. Diecezja mińska*, Warszawa 1913,

s. 177.

45. F. Klein, *Kościółek w Tomaszowie Lubelskim*, „Architekt” 1910, s. 192 i n.

46. „Przegląd Techniczny” 1908, nr 1, rys. 4 — rzut przyziemia i fragment elewacji bocznej.

47. „Architekt” 1910, s. 50.

48. „Przegląd Techniczny” 1908, nr 1, tabl. II.

budowy i rozbudowy, przeznaczonych do następujących miejscowości:

**Brzostkowie** [?], projekt z lat 1901-1905 — miejscowość nie zidentyfikowana, prawdopodobnie błędny zapis<sup>49</sup>.

**Cerekiew** (woj. radomskie), projekt z 1906 r. — kościół gruntownie przebudowany według projektu Szyllera z 1928 r.<sup>50</sup>.

**Dołhobrody** (woj. białkopodlaskie), projekt z 1906 r. — kościół wzniesiony na podstawie dokumentacji z 1927 r., opracowanej przez L. Roszaka<sup>51</sup>. Natomiast Z. Radzikowski z Włodawy doprojektował w 1932 r. flankujące wieże aneksy oraz przebudowę chóru muzycznego<sup>52</sup>.

**Niemce** (woj. lubelskie), projekt z 1906 r. — realizację podjęto na podstawie dokumentacji sporządzonej w 1907 r. przez Jana Brzosko (1875-?), budowniczego powiatu janowskiego<sup>53</sup>.

**Mikołajewice** (woj. sieradzkie), projekt z 1906 r. — budowy nie podjęto przed wybuchem wojny, z ocalałych materiałów wzniesiono w okresie międzywojennym plebanie, co uchroniło przed rozbiórką istniejący nadal osiemnastowieczny kościół drewniany<sup>54</sup>.

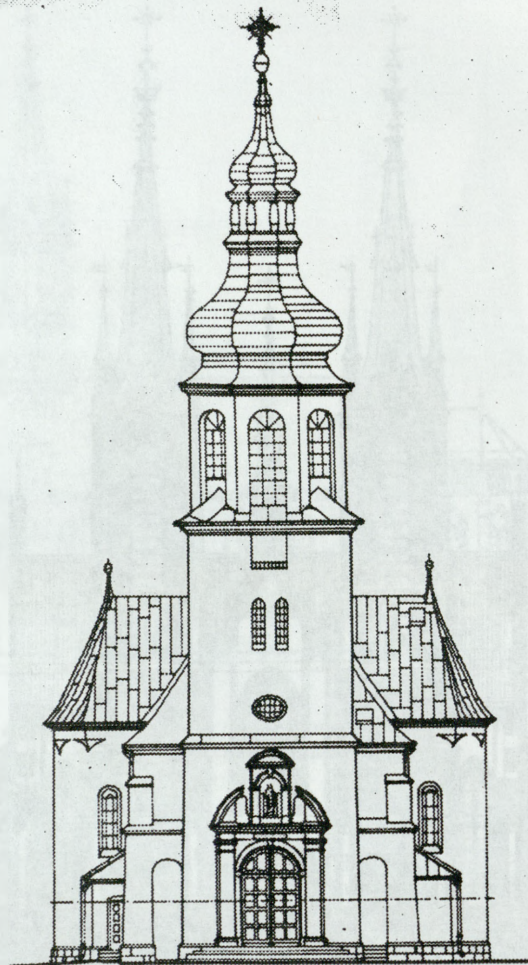
**Białaszewo** (woj. łomżyńskie), projekt z 1908 r. — z budowy zrezygnowano, do 1944 r. stał tu kościół drewniany<sup>55</sup>.

**Dobrowoda** (woj. kieleckie), projekt przebudowy prezentowany w 1910 r. na wystawie w Zachęcie jako wspólne opracowanie Dziekońskiego i Mączeńskiego<sup>56</sup>.

**Kargów** (woj. kieleckie), projekt przebudowy z 1911 r. — kościół rozbudowany przez Wacława Borowieckiego na podstawie projektu z 1933 r.<sup>57</sup>.

**Narewka** (woj. białostockie), projekt z 1911 r. — około 1914 r. zadowolono się budową drewnianej, nie istniejącej już świątyni, którą projektował Adolf Szyszko-Bohusz<sup>58</sup> (1883-1948).

**Dyneburg** (Dźwińsk, Litwa), projekt z 1913 r. — Komisja Konserwatorska TOnZP pozostawiła architektowi „zupelną swobodę w projektowaniu powiększenia”<sup>59</sup>. Kościół przebudowany w okresie międzywojennym przez Władysława Kozłowskiego (1859-1925), który nadał mu formy zmodernizowanego klasycyzmu.



13. *Blonie Łęczyżskie 1906, pomiar fotogrametryczny 1986*  
13. *Blonie Łęczyżskie 1906, photogrammetric measurement 1986*

**Fajslawice** (woj. lubelskie), projekt z 1913 r. — zakładano „dobudowanie nawy krzyżowej, uwieńczonej kopułą z dwiema kaplicami i zakrytą”<sup>60</sup>, czemu przeszkodził wybuch wojny, przez co

49. Brakuje podstaw do przypuszczeń, że chodzi tu o Brzostkowie Wielką, gdzie z fundacji prywatnej wybudowano kościół w 1913 r. Por. „Biesiada Literacka” 1913, s. 315.

50. AP w Cerekwi — projekt wstępny.

51. Projekt w AAN. Akta MSW, sygn. 2505. Por. też: AD w Siedlcach —teczka „Dołhobrody”. Pismo proboszcza do konsystorza z dn. 23 lipca 1927 r., z prośbą o zatwierdzenie projektu.

52. AP w Dołhobrodach — projekt rozbudowy z 1932 r.

53. J. Żywicki, op. cit., cz. 1, s. 170 i n.; cz. 2, s. 268 i n. Projekt techniczny w WAPL, RGL, A IV, sygn. 208.

54. W miejscowej tradycji przetrwało, że miał to być kościół „taki”, jak w pobliskim Kazimierzu, czyli o wyrazistych formach neogotyckich.

55. W. Jemielity, *Schematyzm jubileuszowy diecezji łomżyńskiej*, Łomża 1975, s. 101.

56. J. Wiercińska, *Katalog prac wystawionych w Towarzystwie Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie w latach 1860-1914*, Warszawa 1969, s. 75.

57. J. Szczepański, *Kielecki słownik biograficzny. Architekci i budowniczy*, Warszawa 1990, s. 38.

58. M. Borusiewicz-Lisowska, *Podłoże i przemiany historyzmu w twórczości Adolfa Szyszko-Bohusza*, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury” 1979, t. 13, s. 152.

59. „Przegląd Techniczny” 1914, nr 9, s. 116.

60. Tamże, 1913, nr 11, s. 142.



14. Konstancin 1907, rys. z natury M. Reiss 1985

14. Konstancin 1907, drawing on location by M. Reiss, 1985

osiemnastowieczny kościół do dzisiaj przetrwał w niezmienionej postaci.

Niewykluczone, iż bardziej szczegółowe badania powiększą zasób zebranych tu materiałów<sup>61</sup>. Być mo-

że zostaną zweryfikowane nieliczne, nie całkiem pewne artybcyje, wszelako wydaje się celowe wskazanie grupy obiektów przypisywanych Dziekońskiemu bez należytego uzasadnienia.

61. Pominięto tutaj nie zrealizowane, mało znaczące i słabo udokumentowane opracowania Dziekońskiego o charakterze konserwatorskim albo polegające na zaprojektowaniu niewielkich

aneksów przy kościołach w Belsku (woj. radomskie), Gębicach (woj. Bydgoskie), Krzemienicy (woj. piotrkowskie), Szańcu (woj. kieleckie).

# Kościoły nowo projektowane

| L.p. | Lokalizacja  | Datowanie       |                        |                          |      | Ikonografia<br>(projekty, rysunki architektoniczne i pomiary)<br>[PT = projekt techniczny]   |
|------|--|-----------------|------------------------|--------------------------|------|--|
|      |  | projekt         | zatwierdzenie projektu | orientacyjne lata budowy |      |  |
| 1    | Baku, gub. bakijska<br>kościół p.w. NMP                                      | ok.1903         | 1903                   | 1909                     | 1912 | Fasada wg PT, neg. w zbiorach autora   |
| 2    | Bielsk, woj. płockie<br>kościół p.w. św. Jana Chrzciciela                    | 1908            |                        | 1909                     | 1912 | Rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 3    | Blonie Łęczyckie, woj. płockie<br>kościół p.w. N.S. Jezusowego               | 1906            |                        | 1913                     | 1916 | Rzut poziomy, elewacje - pomiar w zbiorach autora  |
| 4    | Białystok<br>kościół p.w. WNMP   | 1899<br>1900-06 | 1899                   | 1900                     | 1905 | CAHR 821/125/1235;<br>AD w Białymstoku (rysunki robocze); "Tygodnik Ilustrowany" 1906, s. 485, "Wędrowiec" 1906, s. 508 (fasada wg PT) |
| 5    | Chojny [Łódź]<br>kościół p.w. św. Wojciecha                                  | ok.1895         | 1901                   | 1902                     | 1929 | Rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 6    | Czerwonka Liwska, woj. siedleckie<br>kościół p.w. św. Stanisława             | 1893            | 1896                   | 1899                     | 1902 | AP (PT)  |
| 7    | Dąbrowa Wielka, woj. białostockie<br>kościół p.w. św. Stanisława             | 1879            | 1880                   | 1883                     | 1889 | CAHR 1293/171/218;<br>"Inżynieria i Budownictwo" 1881, nr 70, tabl. 112  |
| 8    | Dębe Wielkie, woj. siedleckie<br>kościół p.w. Piotra i Pawła                 | 1905            |                        | 1906                     | 1908 | Rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 9    | Długosiodło, woj. ostrołęckie<br>kościół p.w. WNMP                           | 1906            |                        | 1906                     | 1908 | Rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 10   | Domaniewice, woj. skierniewickie<br>kościół p.w. św. Bartłomieja             | 1902<br>1909    | 1903                   | 1910                     | 1919 | AP (elewacje PT);<br>rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora  |
| 11   | Dzierżenin, woj. ciechanowskie<br>kościół p.w. św. Tomasza                   | 1903            | 1904                   | 1910                     | 1917 | Rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 12   | Garbów, woj. lubelskie<br>kościół p.w. Przemienienia Pańskiego               | 1897            | 1899                   | 1907                     | 1912 | WAPL, RGL, A IV, sygn. 103   |
| 13   | Gąbin, woj. płockie<br>kościół p.w. Serca Jezusowego                         | 1913            |                        | 1913                     | 1934 |  |
| 14   | Giewartów, woj. konińskie<br>kościół p.w. Podwyższenia Krzyża                | 1907            | 1907                   | 1907                     | 1914 | AD we Włocławku  |
| 15   | Grybów, woj. nowosądeckie<br>kościół p.w. św. Katarzyny                      | 1900<br>1909-14 |                        | 1909                     | 1913 | AP (PT oraz rysunki robocze)   |
| 16   | Jadów, woj. siedleckie<br>kościół p.w. Znalezienia Krzyża Św.                | 1881            | 1882                   | 1882                     |      | CAHR 1293/171/79   |
| 17   | Jakubów, woj. siedleckie<br>kościół p.w. św. Anny                            | ok.1900         | 1902                   | 1903                     |      | Rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 18   | Janówiec Kościelny, woj. olsztyńskie<br>kościół p.w. Przemienienia Pańskiego | 1903            |                        | 1906                     | 1910 | Rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 19   | Kaluszyn, woj. siedleckie<br>kościół p.w. WNMP                               | 1888            | 1888                   | 1889                     | 1893 | CAHR 1293/171/115  |
| 20   | Kamieńczyk, woj. ostrołęckie<br>kościół p.w. Przemienienia Pańskiego         | 1894            | 1895                   | 1896                     | 1902 | CAHR 1293/171/127; AP (PT)   |
| 21   | Kamionna, woj. siedleckie<br>kościół p.w. NPNMP                              | 1905            | 1906                   | 1907                     | 1909 | AP (PT)  |
| 22   | Kazimierz, woj. sieradzkie<br>kościół p.w. św. Jana Chrzciciela              | 1901<br>1904    | 1902                   | 1903                     | 1914 | Rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora;<br>AP (rysunki robocze);   |
| 23   | Kolbiel, woj. siedleckie<br>kościół p.w. Św. Trójcy                          | ok.1890         |                        | 1895                     | 1899 | "Biesiada Literacka" 1896, nr 29, s. 36 (fasada wg PT); rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 24   | Konstancin, woj. warszawskie<br>kościół p.w. WNMP                            | 1907            |                        | 1910                     | 1913 | "Przegląd Techniczny" 1908, tabl. 1;<br>rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 25   | Konstantynów, woj. białsko-podlaskie<br>kościół p.w. św. Jadwigi             | 1905            | 1906                   | 1906                     | 1909 | AP (PT)  |
| 26   | Korytnica Łaskarzewska, woj. siedleckie<br>kościół p.w. św. Bartłomieja      | 1913            | 1912                   | 1914                     | 1925 | AP (PT)  |
| 27   | Kossów Lacki, woj. siedleckie<br>kościół p.w. NNMP                           | ok.1905         |                        | 1907                     | 1924 | Rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 28   | Kulesze Kościelne, woj. łomżyńskie<br>kościół p.w. św. Bartłomieja           | 1909<br>1911    | 1911                   |                          | 1925 | AP (rysunki robocze)   |
| 29   | Latowicz, woj. siedleckie<br>kościół p.w. św. Walentego                      | 1896            | 1899                   | 1899                     | 1911 | CAHR 1293/171/117  |
| 30   | Liw, woj. siedleckie<br>kościół p.w. św. Leonarda                            | ok.1905         |                        | 1905                     | 1909 | Rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 31   | Lubochnia, woj. piotrkowskie<br>kościół p.w. WNMP                            | ok.1912         | 1913                   | 1914                     | 1921 | Archiwum Wydziału Architektury PW (elewacja tylna wg PT), rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora                                       |

|    |   |         |              |      |      |  |
|----|---|---------|--------------|------|------|--|
| 32 | Lopiennik, woj. chełmskie<br>kościół p.w. św. Bartłomieja               | 1906    | 1908         | 1909 | 1913 | AP (PT)  |
| 33 | Małowa Góra, woj. bialsko-podlaskie<br>kościół p.w. P. Pańskiego        | 1906    | 1906         | 1906 | 1910 | AP (PT)  |
| 34 | Miszewko Strzałkowski, woj. płockie<br>kościół p.w. WNMP                | ok.1905 |              | 1909 | 1921 | Rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 35 | Mokrelipie, woj. zamojskie<br>kościół p.w. Znalezienia Krzyża Św.       | ok.1905 | 1906         | 1906 | 1912 | Rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 36 | Mścibów k/Wołkowyska, gub. grodzieńska<br>kościół p.w. Jana Chrzciciela | ok.1910 |              | 1910 |      |  |
| 37 | Nasielsk, woj. ciechanowskie<br>kościół p.w. św. Wojciecha              | 1897    | 1898         | 1898 | 1905 | CAHR 1293/171/123  |
| 38 | Pniewo, woj. ostrołęckie<br>kościół p.w. Piotra i Pawła                 | 1911    |              | 1912 |      | Rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 39 | Popowo Kościelne, woj. ostrołęckie<br>kościół p.w. NNMP                 | 1900    | 1900         | 1900 | 1905 | AP (PT)  |
| 40 | Poświętne, woj. białostockie<br>kościół p.w. P. Pańskiego               | 1901    | 1901         | 1903 | 1906 | AP (PT)  |
| 41 | Przedecz, woj. konińskie<br>kościół p.w. Świętej Rodziny                | ok.1900 | 1903         | 1904 | 1907 | Rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 42 | Puchały, woj. łomżyńskie<br>kościół p.w. św. Wojciecha                  | ok.1905 | 1907         | 1908 |      | Rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 43 | Radom<br>kościół p.w. Opieki NMP  | 1896    | 1897         | 1898 | 1908 | AP (rzut poziomy, przekrój i fasada wg PT)   |
| 44 | Ratoszyn, woj. lubelskie<br>kościół p.w. św. Macieja i Katarzyny        | ok.1905 | 1905         | 1906 | 1911 | Rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 45 | Ryki, woj. lubelskie<br>kościół p.w. św. Jakuba                         | ok.1900 | 1901<br>1910 | 1908 | 1914 | Rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 46 | Rzekuń, woj. ostrołęckie<br>kościół p.w. Serca Jezusowego               | ok.1905 |              |      | 1914 | Rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 47 | Skarżysko Kamienna, woj. kieleckie<br>kościół p.w. Serca Jezusowego     | ok.1900 | 1900         | 1906 | 1923 | Fasada wg PT, rzut poziomy - neg. i pomiar w zbiorach autora                                     |
| 48 | Stoczek Łukowski, woj. siedleckie<br>kościół p.w. WNMP                  | ok.1900 | 1906         | 1909 | 1924 | Rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 49 | Stryków, woj. łódzkie<br>kościół p.w. św. Marcina                       | 1909    |              |      | 1912 | Rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 50 | Strzelce, woj. płockie<br>kościół p.w. Świętej Trójcy                   | ok.1910 |              | 1911 | 1917 | Rysunki pomiarowe (rzut, elewacje) w zbiorach autora   |
| 51 | Stułgi, gub. kowieńska<br>kościół p.w. św. Antoniego                    | ok.1897 | 1900         | 1901 | 1910 | CAHR 669/3/4242  |
| 52 | Sulerzyż, woj. ciechanowskie<br>kościół p.w. św. Mikołaja               | 1909    | 1910         |      | 1913 | AP (PT)  |
| 53 | Szylele, gub. kowieńska<br>kościół p.w. WNMP                            | 1897    | 1900         | 1905 | 1909 | Rysunki pomiarowe (rzut, fasada) w zbiorach autora   |
| 54 | Świerże, woj. bialsko-podlaskie<br>kościół p.w. św. Piotra i Pawła      | ok.1905 |              | 1907 | 1909 | "Przegląd Techniczny" 1908, nr 1, rys. 7-9 (rzut, przekrój, fasada wg PT)                        |
| 55 | Tezów, woj. radomskie<br>kościół p.w. św. Jana Chrzciciela              | 1925    |              |      | 1931 | AP (PT)  |
| 56 | Wargocin, woj. siedleckie<br>kościół p.w. WNMP                          | 1921    | 1922         |      | 1925 | AAN, MSW, sygn. 3414   |
| 57 | Warszawa<br>kościół p.w. Floriana                                       | 1887    | 1884         | 1888 | 1901 | "Przegląd Techniczny" 1887, nr 5, tabl. 12-14;<br>"Architekt" 1900/1901, nr 1, s. 7 oraz tabl. 2 |
| 58 | Warszawa<br>kościół p.w. Stanisława bpa                                 | 1895    | 1897         | 1898 | 1903 | CAHR 1293/171/58;<br>"Architekt" 1905, nr 7, s. 100.   |
| 59 | Warszawa<br>kościół p.w. Najświętszego Zbawiciela                       | 1901    | 1900         | 1901 | 1907 | "Przegląd Techniczny" 1901, tabl. 30n, 61, s. 440n;<br>CAHR 1293/171/43                          |
| 60 | Warszawa<br>kościół p.w. Dziewięćka Jezus                               | 1909    |              |      | 1925 | Rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 61 | Wąsewo, woj. ostrołęckie<br>kościół p.w. NNMP                           | 1911    |              | 1912 | 1922 | AP (PT)  |
| 62 | Worów, woj. radomskie<br>kościół p.w. N. Serca Jezusowego               | 1897    | 1898         | 1898 | 1910 | AP (PT)  |
| 63 | Zakopane, woj. nowosądeckie<br>kościół p.w. Najświętszej Rodziny        | 1876    |              | 1877 |      | Rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 64 | Zawady, woj. warszawskie<br>kościół p.w. św. Doroty                     | 1884    | 1888         | 1890 | 1904 | CAHR 1293/171/137  |
| 65 | Zelwa k/Wołkowyska, gub. grodzieńska<br>kościół p.w. Św. Trójcy         | 1910    |              | 1910 | 1913 | "Świat" 1913, nr 44, s. 12 (fasada wg PT)  |
| 66 | Zuzela, woj. łomżyńskie<br>kościół p.w. Przemienienia Pańskiego         | ok.1905 | 1907         | 1908 |      | Rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 67 | Żyrardów, woj. skierniewickie<br>kościół p.w. MB Pocieszenia            | 1897    | 1899         | 1900 | 1903 | Fasada wg PT, neg. w zbiorach autora   |

## Przekształcenia kościołów (przebudowy)

| L.p. | Lokalizacja   | Datowanie    |                        | Ikonografia  |
|------|---|--------------|------------------------|--|
|      |   | projekt      | realizacja             |  |
| 68   | Bednary, woj. skierniewickie<br>kościół p.w. św. Macieja i Małgorzaty | ok. 1880     | 1880-1885              | M. Szymanowska, Zabytkowa architektura polska w tekach ikonograficznych Działu Dokumentacji Naukowej Muzeum Narodowego w Warszawie. Warszawa 1983, il. 3, poz. kat. nr 41. |
| 69   | Warszawa<br>kościół p.w. św. Aleksandra                               | 1883         |                        | "Przegląd Techniczny" 1884, nr 2, tabl. XIX (rzut);<br>"Kłosa" 1884, nr 980, s. 236; "Tygodnik Powszechny" 1884, s. 216 (fasada);<br>CAHR 1293/171/32                      |
|      |   | 1885         | 1886-1894              |  |
| 70   | Warszawa<br>kościół p.w. św. Karola Boromeusza                        | 1890         | 1891-1894              | CAHR 1293/171/39;<br>"Przegląd Techniczny" 1899, tabl. 20.   |
| 71   | Powisin, woj. warszawskie<br>kościół p.w. św. Elżbiety                | 1896<br>1919 | od 1921                | AAN, MSW, sygn. 3116   |
| 72   | Babice, woj. warszawskie<br>kościół p.w. WNMP                         | ok. 1897     | 1899-1902<br>i od 1926 | Rzut poziomy, pomiar w zbiorach autora   |
| 73   | Mińsk Mazowiecki, woj. siedleckie<br>kościół p.w. NNMP                | ok. 1905     | od 1908                | AP (rysunki robocze)   |
| 74   | Radom<br>kościół p.w. św. Jana Chrzciciela                            | 1906         | 1908-1910              | Rysunki pomiarowe w wojewódzkim urzędzie konserwatorskim   |
| 75   | Ptkanów, woj. tarnobrzeskie<br>kościół p.w. św. Idziego               | 1907         | 1908-1910              | Rysunki pomiarowe w IS PAN   |
| 76   | Korzec, gub. wolińska<br>kościół p.w. WNMP                            | ok. 1914     | od 1914                |  |

## Powiększenia kościołów (dobudowy)

|    |   |          |            |                      |
|----|---|----------|------------|----------------------|
| 77 | Warszawa<br>kościół p.w. Przemienienia Pańskiego                                | ok. 1890 | 1890-1892  |                      |
| 78 | Izbia Kujawska, woj. wrocławskie<br>kaplica Wodzyńskich przy kościele p.w. WNMP | 1909     | przed 1914 | AD we Włocławku (PT) |
| 79 | Brdów, woj. konińskie<br>kościół p.w. św. Wojciecha                             | ok. 1910 | 1913-1914  |                      |
| 80 | Inowlódz, woj. piotrkowskie<br>kościół p.w. św. Michała                         | ok. 1913 | przed 1914 |                      |
| 81 | Sienno, woj. radomskie<br>kościół p.w. św. Zygmunta                             | ok. 1913 | przed 1914 | IS PAN               |

## Prace konserwatorskie

|    |   |              |  |   |
|----|---|--------------|--|---|
| 82 | Zwoleń, woj. radomskie<br>kaplica Kochanowskich przy kościele parafialnym | 1896         | 1896-1902  |   |
| 83 | Płock<br>kaplica Najświętszego Sakramentu w katedrze                      |              |  |   |
| 84 | Wilno<br>kościół p.w. św. Anny  | 1900<br>1902 | 1900-1919  | V. Drema, Vilniaus sv. Onos baznicia. Vilniaus katedros rekonstrukcija 1782-1801 metais. Wilno 1991, s. 32-33, 41, 56 |
| 85 | Częstochowa<br>odbudowa wieży jasnogórskiej                               | 1901         | 1906-1906<br>pod kierunkiem<br>S. Szyllera,<br>współautora<br>dokumentacji | "Przegląd Techniczny" 1901, s. 293.   |
| 86 | Inowlódz, woj. piotrkowskie<br>kościół p.w. św. Idziego                   | 1911         | 1911-1912  | AAN, MSW, sygn. 2604 - projekt odbudowy z 1923, autorstwa M. Straszaka  |

## Atrybucje błędne i nie potwierdzone.

Od dawna pokutuje i w różnej postaci wyrażane jest przeświadczenie, że jest on współtwórcą **kościół p.w. śś. Piotra i Pawła w Warszawie**, podczas gdy prawa autorskie przysługują wyłącznie Edwardowi Cichockiemu (1833-1899)<sup>62</sup>. Bałamutna informacja była kolportowana jeszcze za życia obydwu zainteresowanych<sup>63</sup>, którzy jej reszta nigdy oficjalnie nie zdementowali. Dziekoński faktycznie zaprojektował pewne elementy wyposażenia wewnętrznego oraz stację drogi krzyżowej wokół przykościelnego cmentarza<sup>64</sup>. Być może spełniał też jakieś funkcje nadzorcze, na co zdają się wskazywać niezbyt precyzyjne przekazy<sup>65</sup>.

W każdym razie podobnych obowiązków podjął się w jakiś czas później i również — począwszy od nie kwestionowanej nigdy informacji Nieniewskiego z 1908 r. — przypisuje się mu powszechnie autorstwo wznoszonego w latach 1890-1894 kościoła w **Garwolinie**<sup>66</sup> (woj. siedleckie). Tymczasem projekt sporządził Franciszek Modrzewski (1832-1904) co najmniej pięć lat przed rozpoczęciem prac<sup>67</sup>. Do 1895 r. był on budowniczym guberni siedleckiej i z racji zajmowanego stanowiska czy też z innych powodów nie czował nad przebiegiem robót, a zastępujący go Dziekoński uznany został projektantem kościoła<sup>68</sup>, mimo że anachroniczne już wtedy powinowactwo formalne neorenesansowego gmachu — bliższe dokonaniom generacji Marconiego — nie występowało w jego oryginalnej twórczości.

Równie wyraziście przedstawia się atrybucja kościoła w **Leoncinie** (woj. warszawskie) przypisanego Dziekońskiemu przez Łożę. Neogotycki gmach — wznoszony w ciągu pierwszej połowy lat osiemdziesiątych — zaprojektował Franciszek Brauman (1838-1904), na co znalazły się bezsporne dowody<sup>69</sup>. Dzie-

koński przelotnie współpracował z renomowanym już architektem<sup>70</sup>, co czyni wiarygodnym jego uczestnictwo również w opracowaniu dokumentacji do Leonicina czy nadzorowaniu robót budowlanych. Napewno na tej podstawie nie mógł pretendować nawet do miana współtwórcy świątyni.

Natomiast wydaje się pewne, że jego inicjałami oznakowanych jest kilka rysunków projektu kościoła w **Lubieniu Kujawskim** (woj. włocławskie) z 1881 r., zachowanego w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie<sup>71</sup>. Dokumentację podpisał jednak Artur Goebel (1835-1913) i zgodnie z przyjętymi kryteriami jemu godzi się przypisywać ten interesujący obiekt o formach antycypujących pierwiastki rodzime i konstrukcji z wykorzystaniem żeliwnych podpór, dźwigających drewniane sklepienie halowego korpusu. Wbrew domniemaniom, że projekt pozostał nie zrealizowany, kościół wybudowano około połowy lat osiemdziesiątych<sup>72</sup>.

Dość skomplikowana jest sprawa z projektem kościoła w **Bobach**. Jak już wspomniano, dokumentacja Dziekońskiego z 1887 r. posłużyła tylko do uzyskania pozwolenia na budowę<sup>73</sup>. W *Katalogu Zabytków Sztuki*<sup>74</sup> nie zostało uwzględnione, że w 1907 r. podjęto prace na podstawie rysunków zamiennych, których autorem był budowniczy powiatu janowskiego — Władysław Łaskiewicz (1876-?). W sygnowanej jego nazwiskiem dokumentacji dają się zauważyć wpływy poprzedniego opracowania, zwłaszcza w sferze kompozycyjnej<sup>75</sup>. Nastąpiło to jednak kosztem uproszczenia czy wręcz sprymitywizowania detalu. Natomiast zasadniczo zmienił się układ przestrzenny — z jednonawowego przekształcony w okazałą halę, co sprawia, że realizację tę należy zapisać na konto Łaskiewicza.

Wyraźne powinowactwo z kościołem w Bobach wykazuje świątynia w leżącym nie opodal Gościera-

62. CAHR, zespół 1293, inwentarz 171, sygn. 28 — zatwierdzony do realizacji projekt, sygnowany przez Cichockiego.

63. Por. np.: *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego...*, Warszawa 1893, t. 13, s. 47.

64. *Monografia ilustrowana czyli opis kościołów rzymsko-katolickich w Królestwie Polskim*, Warszawa 1908, s. 43; „Kurier Warszawski” 1901, nr 1, s. 16.

65. „Tygodnik Ilustrowany” 1883, nr 28, s. 29.

66. W 1894 r. kościół był poświęcony, natomiast pewne prace wykończeniowe — stolarka drzewiana, posadzki, helmy wież — wykonano do 1900 r. Por.: AD w Siedlcach —teczka „Garwolin”. Pismo proboszcza do konsystorza z dn. 16 października 1894 r.: *Inwentarz fundi instructi...* z 1901 r.

67. W 1885 r. „garwoliński dozór kościelny przedstawił za pośrednictwem naczelnika powiatu (...) projekt i kosztorys (...) nowego kościoła murowanego wg planu architekta gubernialnego — Modrzewskiego, o wartości 75129 rubli” — tamże, Pismo rządu gubernialnego siedleckiego do kurii z dn. 4 listopada 1885 r., sygn. 2310.

68. Jak się wydaje, jedyną zmianą w projekcie Modrzewskiego, jakiej dokonał Dziekoński, było powiększenie chóru muzycznego

— por. tamże, pismo z dn. 16 października 1894 r.

69. CAHR, zespół 1293, inw. 171, sygn. 139 — zatwierdzony w 1882 r. projekt kościoła sygnowany jest przez Braumana. Por. też: AP w Leoncinie. Kronika parafii..., rps; „Przegląd Katolicki” 1886, s. 535.

70. J. Dziekoński, *Szkic do projektu Ateneum dla Warszawy. Wykonany na konkurs Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Królestwie przez Józefa Dziekońskiego i Franciszka Braumana*, „Inżynieria i Budownictwo” 1880, s. 31 i n., plansze 7-16.

71. A. Rottermund, *Katalog rysunków architektonicznych z Muzeum Narodowego w Warszawie*, Warszawa 1970, s. 75, poz. 356. Ten sam projekt, zatwierdzony do realizacji w 1884 r., znajduje się w: CAHR, zespół 1293, inw. 171, sygn. 76.

72. „Zorza” 1903, s. 64n.

73. AD w Lublinie. Pismo dozoru z dn. 28 maja 1905 r., op. cit.

74. *KZSwP*, t. 8, z. 9, s. 3.

75. Reprodukcje z rysunków Dziekońskiego i Łaskiewicza zawdzięczam uprzejmości p. Tadeusza Dzikowskiego, niestety bez wskazania miejsca przechowywania oryginałów.

downie<sup>76</sup> (woj. tarnobrzeskie). W *Katalogu*<sup>77</sup> przypisano ją Dziekońskiemu, chociaż bardziej zasadne wydawało się szukanie autora w kręgu lokalnych architektów. Ostatnie badania pozwoliły ustalić, że chodzi tu o Ksawerego Drozdowskiego (1860-?) inżyniera guberni lubelskiej<sup>78</sup>.

W cytowanej dysertacji Żywickiego znajdujemy też informację, że Dziekoński był twórcą wznoszonego w latach 1905-1908 kościoła w **Wysokiem** (woj. zamojskie), co nie jest wystarczająco udokumentowane, a wydaje się mało prawdopodobne ze względu na dość toporne formy owej budowli<sup>79</sup>. Za to jego autorstwo kościoła w **Świerżu** jest niepodważalne, o czym przesądza rysunki ilustrujące artykuł Nieniewskiego z 1908 r. W tej sytuacji wskazywanie na Stanisława Diehla (1864-1929), budowniczego powiatu chełmskiego — pozbawione jest podstaw<sup>80</sup>.

Powracając do chybionych atrybucji w *Katalogu*, trzeba sprostować oczywisty błąd dotyczący neomańskiego kościoła w **Stoczku Węgrowskim**<sup>81</sup> (woj. siedleckie). Tutaj twórcą był w 1893 r. Kazimierz Zajączkowski (?-1904)<sup>82</sup>, budowniczy powiatu węgrowskiego. Brakuje też podstaw, żeby uważać Dziekońskiego za współautora kościoła w **Markach** k. Warszawy<sup>83</sup> — samodzielnego dzieła Jana Hintza (1842-1902), osobiście informującego o tym na łamach prasy<sup>84</sup>. Równie pochopnie przypisano mu kościół w **Śniadowie**<sup>85</sup> (woj. łomżyńskie) — budowany w latach 1906-1912 na podstawie niezbyt ambitnej dokumentacji, możliwe że wykonanej jeszcze w ubiegłym stuleciu przez nie zidentyfikowanego architekta.

Wiele do życzenia pozostawia wiarygodność danych zawartych w cennych skądinąd katalogach diecezjalnych. Najzupełniej jednoznaczne pomyłki zaszły wobec zaprojektowanych około 1880 r. kościołów w **Lesznie**<sup>86</sup> (woj. warszawskie) przez Władysława Hirszla (1831-1889) oraz w **Zerznie**<sup>87</sup> (obecnie w gra-

nicach Warszawy) przez Konstantego Wojciechowskiego (1841-1910). Podobnie jest z następnymi trzema obiektami, w których także trafiają się motywy stosowane przez Dziekońskiego. Są to świątynie w **Jeziornie Fabrycznej** (woj. warszawskie), **Godzianowie** (woj. skierniewickie) i **Żelechlinku** (woj. piotrkowskie) — wszystkie z początku obecnego stulecia<sup>88</sup>. Pierwsza z nich była projektowana przez Hugona Kudera (1866-1931), co wynika z zachowanych fragmentów dokumentacji<sup>89</sup>. Dla pozostałych brakując materiał źródłowy, acz pewne przesłanki zdają się świadczyć, że kościół w Godzianowie można przypisywać Jarosławowi Wojciechowskiemu (1874-1942)<sup>90</sup>, zaś w Żelechlinku — Feliksowi Nowickiemu (1840-1920)<sup>91</sup>.

W archiwaliach Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości przetrwały wzmianki o nie spełnionych zamierzeniach w **Radzanowie** (woj. ciechanowskie) i **Grodźcu** (woj. katowickie), brakuje jednak podstaw, żeby stwierdzić, iż Dziekoński opracował nie zrealizowane ostatecznie projekty tamtejszych kościołów. Śladem jego pobytu w Radzanowie jest rysunek pomiarowy z 1913 r.<sup>92</sup> Na początku następnego roku wybrał się do Grodźca „dla zawarcia umowy o wykonanie kościoła nowego”<sup>93</sup>. Jak się zdaje w urzeczywistnieniu tych planów przeszkodziła wojna; kościół w Radzanowie wybudowano dopiero w latach trzydziestych według projektu Szyllera<sup>94</sup>, podczas gdy w Grodźcu zadowolono się rozbudową przeprowadzoną przez Henryka Oberfelda<sup>95</sup>.

Omówiona uprzednio kwestia autorstwa kościoła w Leoncinie nie jest jedynym błędem w leksykonie Łoży, który nie ustrzegł się przeoczeń innego rodzaju, bezwzględnie wymagających sprostowania. Największe nieporozumienie dotyczy jednej z pierwszych realizacji — bazyliki w Dąbrowie Wielkiej. Jej projekt reprodukowano jako przeznaczony rzekomo do **Dą-**

76. Rozpoczęcie budowy w 1908 na podstawie dokumentacji przesłanej do zatwierdzenia w 1905 r. W 1921 r. nastąpiła benedykcja kościoła. Por.: AD w Lublinie, nr 56. Pismo lubelskiego rządu gubernialnego do konsystorza z dn. 21 sierpnia 1905 r., sygn. 2219; Pismo Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności z 1908 r., sygn. 2064; Pismo proboszcza do konsystorza z dn. 16 XI 1921 r. 77. *KZSwP*, t. 8, z. 9, s. 12.

78. J. Żywicki, op. cit., cz. 1, s. 174 i n., cz. 2, s. 81 i n.

79. Tamże, cz. 1, s. 173; cz. 2, s. 437 i n.

80. Tamże, cz. 1, s. 172 i n.; cz. 2, s. 381 i n.

81. *KZSwP*, t. 10, s. 26.

82. AP w Stoczku Węgrowskim — projekt wstępny.

83. *KZSwP*, t. 10, z. 27, s. 14.

84. J. Hintz, *Kościół parafialny w Markach pod Warszawą*, „Przegląd Techniczny” 1901, s. 97 i n. Projekt zatwierdzony do realizacji w 1899 r. znajduje się w: CAHR, zespół 1293, inw. 171, sygn. 61.

85. *KZSwP*, t. 9, z. 1 [seria nowa], s. 66; *Zabytki Architektury i Budownictwa w Polsce*, t. 1, s. 21.

86. *Rocznik Archidiecezji Warszawskiej*, Warszawa 1958, s. 198. Por.: W. Hirszel, *Projekt kościoła parafialnego na 1200 osób we wsi Lesznie, pow. Błońskim*, „Przegląd Techniczny” 1881, nr 1, s. 13.

Artykuł ten definitywnie rozstrzyga atrybucję kościoła, przypisywanego również K. Wojciechowskiemu, który po rychłej śmierci Hirszla dokonał tylko pewnych poprawek i realizował tę budowę. Por.: Z. Kiślański, *Ruch budowlany w Warszawie i na prowincji w roku 1893*, „Przegląd Techniczny” 1894, s. 41.

87. *Rocznik Archidiecezji*, s. 409. Por.: K. Wojciechowski, *Projekt kościoła parafialnego we wsi Zerzno, powiecie warszawskim*, „Przegląd Techniczny” 1881, s. 72 i n.

88. *Rocznik Archidiecezji*, kolejno na s. 355, 422, 400.

89. AP w Jeziornie Fabrycznej — fragment projektu wstępnego.

90. W archiwum parafialnym zachował się podpisany przez Wojciechowskiego rysunek ogrodzenia, stanowiący być może uzupełnienie projektu podstawowego.

91. Projektował on kościół w pobliskich Budziejowicach, a według miejscowej tradycji obie świątynie są dziełem tego samego architekta. 92. PIS — Materiały TOnZP. Pomiar rzutu poziomego drewnianego kościoła w Radzanowie, rozrysowany przez Mączyńskiego. 93. Tamże.

94. J. Majewski, *Neogotycka architektura sakralna Stefana Szyllera*, praca magisterska w ATK, Warszawa 1985, s. 247.

95. *KZSwP*, t. 6, z. 1, s. 15.



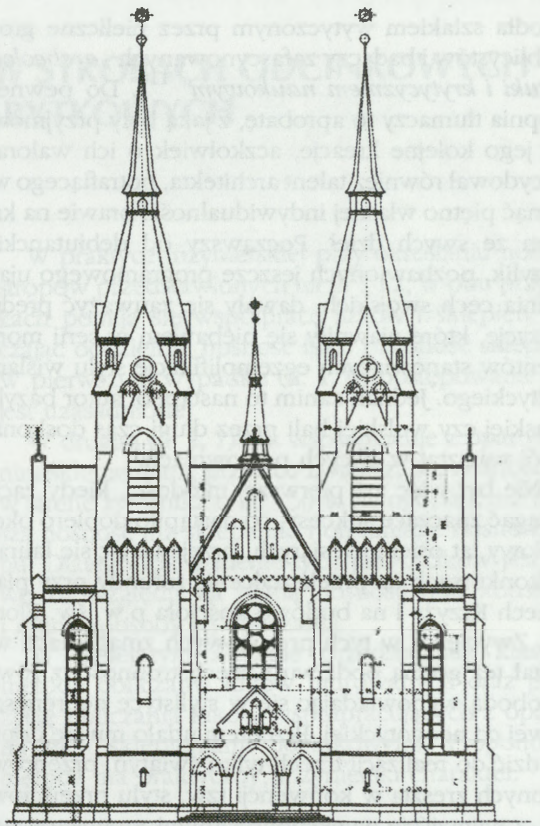
**brówki**<sup>96</sup>. Łoza przytacza więc nazwy obu miejscowości, tę ostatnią lokując w powiecie sztumskim<sup>97</sup>, na ziemiach zaboru pruskiego dość szczerze zamkniętych przed architektami z Królestwa.

Zdublowany jest również zapis dotyczący Zuzeli (d. pow. Ostrów Maz.), występującej na domiar w zniekształconych formach: **Zuzel** w powiecie janowskim oraz bliżej nieokreślony **Żuzel**<sup>98</sup>. Pomyłek lokalizacyjnych jest zresztą więcej, chociaż pewne wytłumaczenie znajduje umiejscowienie **Poświętnego** (d. pow. Łapy) w powiecie radzymskim<sup>99</sup>. Na początku wieku planowano tam budowę kościoła, który „*ma być podobny do będącego na ukończeniu kościoła św. Stanisława na Woli*”<sup>100</sup>, ale na podstawie projektu nieznanego skądinąd architekta — Janiszewskiego<sup>101</sup>. Mniej uzasadnione jest zlokalizowanie **Czerwonki** (Liwskiej, d. pow. Węgrów) w powiecie sochaczewskim<sup>102</sup> — gdzie do niedawna nie było parafii — oraz pomylenie Janówca Kościelnego (d. pow. Mława) z **Janowcem** w powiecie puławskim<sup>103</sup>, gdzie z kolei pracował Szyller przebudowując około 1914 r. szesnastowieczny kościół. Zasłużony biograf nie odróżniał również prac tych wielkich konkurentów w **Gąbinie**<sup>104</sup>; Dziekoński zajmował się tam świątynią katolicką, a Szyller — protestancką<sup>105</sup>.

Na zakończenie wypada jeszcze wspomnieć o nie sprawdzonej informacji dotyczącej kościoła w **Tobolsku**. W 1893 r. pozwolono na wzniesienie tam świątyni katolickiej, zaprojektowanej przez rosyjskiego architekta — Łomakina<sup>106</sup>. W niewiele lat potem prasa doniosła, że twórcami projektu zamiennego są Dziekoński i Konstanty Wojciechowski<sup>107</sup>. Kościół został zbudowany<sup>108</sup>, lecz kwestia autorstwa pozostaje otwarta i dodatkowo skomplikowana faktem, iż zachował się fragment dokumentacji sygnowanej tylko przez Wojciechowskiego<sup>109</sup>.

## Zakończenie

Stan badań nad historią architektury sakralnej ubiegłego wieku nie pozwala na przeprowadzenie w pełni zadawalającej systematyki, co uniemożliwia precyzyjne zinterpretowanie nawet bardzo szerokich dokonania jednostkowych. Bez większego ryzyka można jednak pokusić się o wyodrębnienie wątków, które układają się w logiczny zbiór, pozostający w bezpośrednim związku z ewolucją doktryny estetycznej do-



15. Kulesze Kościelne 1911 wg proj. realizacyjnego  
15. Kulesze Kościelne 1911 according to a realisation project

jrzałego historyzmu. Pomiedzy powstaniem styczniowym a odzyskaniem niepodległości jednym z najważniejszych wyróżników stała się tu powszechna tendencja do sublimacji sztuki narodowej.

W architekturze, z założenia skazanej na unifikację przestrzenną i czerpanie z ograniczonego zasobu środków formalnych, było to przyczyną największych bodaj nieporozumień artystycznych i ideowych. Wszelako z tych samych źródeł wypływają również progresywne nurty, które jeszcze przez długie lata wyznaczały kierunki rozwoju, zwłaszcza budownictwa kościelnego. Tym niemniej uwarunkowania polityczne oraz społeczno-ekonomiczne spowodowały, że dążenie do akcentowania swojskości pojawiło się u nas stosunkowo późno, było niejednorodne i do końca pozbawione podstaw teoretycznych.

Droga Dziekońskiego ku architekturze narodowej

96. Projekt kościoła parafialnego we wsi Dąbrówce w powiecie Mazowieckim — projektowali S. Kucharzewski i J. Dziekoński, „Inżynieria i Budownictwo” 1881, nr 70.

97. S. Łoza, *Architekci...*, s. 68, 356.

98. Tamże, s. 423-424.

99. Tamże, s. 387.

100. „Oświata” 1902, s. 319.

101. „Biesiada Literacka” 1902, s. 319.

102. S. Łoza, s. 68.

103. Tamże, s. 362.

104. Tamże, s. 358, 360.

105. B. Gutknecht, *Parafia gąbińska*, Warszawa 1932, passim.

106. „Kraj” 1893, nr 35, s. 14; 1894, nr 38, s. 25.

107. „Biesiada Literacka” 1897, s. 110.

108. „Kraj” 1903, nr 35, s. 15.

109. A. Rottermund, *Katalog...*, s. 118, poz. 647.

wiodła szlakiem wytyczonym przez nieliczne grono publicystów i badaczy zafascynowanych „*archeologią sztuki i krytycyzmem naukowym*”<sup>110</sup>. Do pewnego stopnia tłumaczy to aprobatę, z jaką były przyjmowane jego kolejne kreacje, aczkolwiek o ich walorach decydował również talent architekta, potrafiącego wycisnąć piętno własnej indywidualności prawie na każdym ze swych dzieł. Począwszy od debiutanckich bazylik, pozbawionych jeszcze programowego ujawniania cech swojskich, dawały się zauważyć predyspozycje, które ujawniły się niebawem w serii monumentów stanowiących egzemplifikację stylu wiślano-bałtyckiego. Jednak zanim to nastąpiło, autor bazyliki praskiej czy wolskiej hali przez długi czas doskonalił swój warsztat w obcych pracowniach.

Nie był więc już pierwszej młodości, kiedy zaczął osiągać znaczące sukcesy, co nastąpiło dopiero około połowy lat osiemdziesiątych, przejawiając się laurami w konkursach na przekształcenie rotundy przy placu Trzech Krzyży i na budowę kościoła p.w. św. Floriana. Zwycięzca w tych prestiżowych zmaganiach wykazał też godną podziwu wszechstronność, z równą swobodą wypowiadając się w stylistyce neorenesansowej co neogotyckiej. Przedtem udało mu się doprowadzić do realizacji trzech tylko świątyń, przeprowadzonych zresztą w konwencji tzw. stylu przejściowego, z wyrażenie wyeksponowanymi motywami neoromańskimi.

Niezwykle szybko ugruntował za to swą pozycję zawodową, jeszcze przed końcem stulecia stając się autorytetem w projektowaniu neogotyckich kościołów w typie *robbau*, przyozdabianych detalem mającym uzasadniać rodzimy charakter tej architektury. Z obecnej perspektywy wydaje się, że o trwałej wartości w pierwszym rzędzie decydują tu zalety kompozycyjne i konstrukcyjne, wyróżniające się na tle ówczesnej produkcji budowlanej.

Pomimo że na całym jego dorobku wyjątkowo mocno zaciążył balast stylu wiślano-bałtyckiego, a on



16. Wargocin 1921 wg proj. wstępnego  
16. Wargocin 1921 according to an initial project

sam został z czasem symbolicznie wręcz utożsamiony z monodycznymi wypowiedziami w neogotyku, należy pamiętać, iż należał jednocześnie do prekursorów modernizmu w naszym kraju. Jako jeden z nielicznych ze starszego pokolenia potrafił znaleźć swoje miejsce także w okresie przewartościowań estetycznych, dokonujących się u progu naszego stulecia. Można nawet zaryzykować tezę, iż w budownictwie sakralnym owe zmiany wzięły początek od warszawskiego kościoła p.w. Zbawiciela, który wyznaczał jeden z kierunków wiodących ku ambitnym i twórczym poszukiwaniom architektury narodowej, już wkrótce odbieranym jako *styl polski*, co stanowiło zapewne wyjątkowo satysfakcjonujące uwieńczenie długoletniej kariery.

110. Por.: A. Majdowski, O „*archeologii sztuki i krytycyzmie naukowym*” w polskiej architekturze sakralnej drugiej połowy XIX wieku, „*Nasza Przeszłość*” 1991, t. 76, s. 295-313.

### The State of Research into Sacral Architecture by Józef Pius Dziekoński

The presented review of works by one of the most celebrated Polish architects brings up to date the state of research which has been considerably modified after investigations conducted in the Russian Central Historical Archive. These findings made it possible to recreate almost

entirely Dziekoński's impressive accomplishments in the domain of sacral architecture. The scale of these achievements offers a more general orientation as regards the formal and typological method of sacral architecture designs at the turn of the nineteenth century.